

המדיום הוא המשמר: עיתונות, צנזורה וגבולות הקהילה החרדית

אפי פרידמן*

תקציר

המסה עוסקת בתפקידה של העיתונות החרדית בישראל בנוגע לעיצוב גבולות קהילתיים ושימורם, תוך התמקדות בקשר שבין התפתחות היומונים החרדיים ובין מנגנוני צנזורה, ייצוג וזהות. בהתבסס על מחקרים קודמים של המחברת, ובהם ניתוח טקסטים, ראיונות והשוואה בין דוגמאות לפרסומים, מוצג העיתון החרדי לא רק כמקור מידע אלא גם כמסוד קהילתי המתווך את המציאות, מסנן אותה ומעניק לה משמעות בהתאם לערכים של קהל קוראיו ולהכוונה מצד הנהגתו הרוחנית. התפתחותם של יומונים הפונים לתת־קהילות שונות בחברה החרדית מלמדת כי הצנזורה אינה רק אמצעי להגנה מפני השפעות חיצוניות, אלא גם מנגנון המסייע להגדיר הבדלים פנימיים וגבולות השתייכות. המסה מצביעה על כך שגם בעידן של שפע מידע ותקשורת מקוונת ממשיך העיתון למלא תפקיד בעיצוב זהות, סמכות ולכידות קהילתית.

מסה זו מציגה לקוראי מסגרות מדיה את עיקרי מחקריי על התקשורת החרדית ועל תפקידיה החברתיים (פרידמן, 2025; פרידמן וראשי, 2025; Friedman & Rashi, 2023). במוקד הדיון עומד הקשר בין התפתחותם של היומונים החרדיים בישראל ובין הצנזורה וגבולות ההשתייכות הקהילתית. הדיון נשען על ניתוח מאמרי מערכת וטקסטים העוסקים בהקמת העיתונים ובהצדקת קיומם, על ראיונות עם אנשי תקשורת ועל השוואה בין דוגמאות לפרסומים. מטרתו אינה להציע כאן מחקר אמפירי חדש, כי אם לנסח בתמצית את הטיעון העולה ממחקרים אלה.

* ד"ר אפי פרידמן, בית הספר לתקשורת, אוניברסיטת אריאל (efifri@gmail.com)

The Medium Is the Guardian: Journalism, Censorship, and the Boundaries of the Haredi Community

Efi Friedman

Abstract

This essay examines the role of the Haredi press in Israel in shaping and maintaining communal boundaries, focusing on the relationship between the development of Haredi daily newspapers and mechanisms of censorship, representation, and identity. Drawing on the author's previous research, including textual analysis, interviews, and comparisons of publication practices, the essay presents the Haredi newspaper not merely as a source of information but as a communal institution that mediates, filters, and interprets reality in accordance with the values of its readership and the guidance of its religious leadership. The development of daily newspapers serving different sub-communities within Haredi society demonstrates that censorship functions not only as protection from external influences but also as a mechanism for defining internal distinctions and boundaries of belonging. The essay argues that even in an era of information abundance and online media, the newspaper continues to play a significant role in shaping communal identity, authority, and cohesion.

הפרדוקס של התקשורת החרדית

יש פרדוקס מסוים בעצם קיומה של תקשורת חרדית. החברה החרדית התייחסה לאורך השנים בחשדנות עמוקה לתקשורת ההמונים ולכוחה להשפיע על תפיסות, ערכים ואורחות חיים. עם זאת, היחס לאמצעי התקשורת השונים לא היה אחיד. לעיתונות החרדית המודפסת היסטוריה ארוכה בישראל, והיא הייתה לחלק מן המרחב הקהילתי כבר מאמצע המאה ה־20. לעומת זאת, אמצעי תקשורת אחרים - ובייחוד הטלוויזיה, ובהמשך האינטרנט - עוררו התנגדות חריפה יותר, בשל האפשרות לחשיפה רחבה

וישירה לתכנים, דימויים ונורמות מן החברה הכללית. ובכל זאת, עם השנים התפתחה בחברה החרדית מערכת תקשורת ענפה משלה: עיתונים יומיים ושבועונים, תחנות רדיו, אתרי חדשות ופלטפורמות דיגיטליות.

הפרדוקס הזה הוא נקודת מוצא להבנת אופייה המיוחד של התקשורת החרדית. העיתון החרדי לא הוקם רק כדי לספק מידע שאיננו מופיע במקום אחר. במידה רבה הוא נולד דווקא מתוך הרצון להציע חלופה למידע הקיים ולשלוט באופן שבו העולם שמחוץ לקהילה נכנס לתוכה. כאשר לא ניתן היה עוד למנוע לחלוטין צריכה של תקשורת, נוצר הצורך בתקשורת שתתווך אותה, תסנן אותה ותתאים אותה לגבולות הקהילה.

אסטרטגיה זו קיבלה ביטוי במוטיב המקראי "ויגזול את החנית מיד המצרי ויהרגה בחניתו" (שמואל ב' כ"ג, כ"א): שימוש בכלי המזוהה עם העולם המודרני כדי להתמודד עם השפעתו. תפיסה זו ליוותה גם את העיתונות החרדית בישראל. עורכים ומנהיגים הצדיקו את קיומו של העיתון לא רק בצורך בחדשות, אלא בצורך במסגרת תקשורתית שתאפשר לחברה החרדית לקבל מידע בלי להיחשף למה שנתפס כהשפעות מזיקות של התקשורת הכללית (פרידמן, 1992; קפלן, 2001).

עיתונות חגזרית וגם מסגרת של סינון

קבוצות מיעוט, קבוצות מהגרים וקהילות לשוניות מובחנות מקימות לעיתים כלי תקשורת מפני שהן חשות שהתקשורת המרכזית אינה מייצגת אותן, אינה מספקת להן מידע רלוונטי או אינה עושה זאת בשפה ובמסגרת התרבותית המתאימה לה (Rigoni, 2005; Waltz, 2005). גם בתקשורת החרדית קיימים מניעים כאלה. הציבור החרדי מבקש לקרוא על מוסדותיו, מנהיגיו ואירועיו, ועל נושאים שאינם זוכים תמיד למקום מרכזי בתקשורת הכללית.

אולם תפקידו של העיתון המגזרי רחב יותר מהעברת מידע או מסינונו. הוא מציע לקוראיו מסגרת חלופית להבנת האירועים: מסמן אילו התרחשויות ראויות לתשומת לב, מעניק להן הקשר ומשמעות, ומבנה באמצעותן נרטיב קהילתי. בכך הוא מסייע לשמר זיכרון משותף, סדרי עדיפויות ותחושת השתייכות. מלבד תשובה לשאלה מה התרחש, הקורא מקבל מן העיתון גם הצעה לאופן שבו ראוי להבין את שהתרחש מנקודת מבטה של הקהילה. במובן זה ממלא העיתון תפקיד בשימור הלכידות הקהילתית ובהבניית מרחב סמלי משותף.

לצד תפקידים אלה בולט במקרה החרדי גם תפקידו המוצהר של כלי התקשורת כמסנן: הוא נועד לא רק לתת מידע ולעצב אותו, כי אם גם למנוע חשיפה לחלק ממנו. אין פירוש הדבר שסינון ושימור זהות ייחודיים לעיתונות החרדית. הדגש כאן הוא על מרכזיותם בהצדקת קיומו של העיתון ועל עיגונם בסמכות דתית וקהילתית. מכאן היחס האמביוולנטי למדיום זה: מצד אחד, יש צורך להשתמש בו; מצד אחר, יש להגן על הקהילה מפני חלק מן התכנים, הערכים וההשפעות שהוא נושא עימו (פרידמן, 2019; Friedman & Rashi, 2023).

מכאן גם חשיבותה החרגה של הצנזורה. הצנזורה איננה רק מערכת חיצונית המטילה מגבלות על עבודתם של העיתונאים. היא חלק מן ההיגיון המנחה את כלי התקשורת. העיתון מבטיח לקוראיו לא רק מה יופיע בו, אלא גם מה לא יופיע בו. בכך הוא הופך למעין מרחב מוגן של מידע: הוא מאפשר לקורא להיות מחובר לעולם, ובה בעת מסמן אילו חלקים מאותו עולם אינם אמורים לעבור את סף הקהילה. ההבטחה הזאת קשורה גם לקיומה של סמכות רוחנית המפקחת על גבולות הפרסום. מבחינת הקורא, העיתון אינו מציג רק מערכת מקצועית שבחרה עבורו את החדשות. הוא מציג מסגרת המציגה עצמה כנתונה להכוונת רבנים ולפיקוח שנועד להגן עליו מפני תכנים הנתפסים כמסוכנים מבחינה דתית, מוסרית או קהילתית.

אך הסינון הזה אינו פועל רק בין החברה החרדית לחברה שמחוצה לה. אחד הממצאים המרכזיים במחקר שערכתי עם צוריאל ראשי על התפתחותה של העיתונות החרדית בישראל הוא כי הצנזורה משמשת גם להבחנות בתוך החברה החרדית עצמה (Friedman & Rashi, 2023).

לכל קהילה העיתון שלה

במשך שנים היה המודיע היומון החרדי המרכזי בישראל, והוא פנה לקבוצות רחבות יחסית בחברה החרדית. אולם במהלך ארבעת העשורים האחרונים הלכה מפת העיתונות החרדית והתפצלה. התוצאה - מלבד ריבוי כלי תקשורת - היא התאמה הולכת וגוברת בין עיתונים ובין תת־קהילות מוגדרות.

הקמת יתד נאמן באמצע שנות ה־80 היא דוגמה בולטת לכך. מנהיגים ליטאים חשו כי המודיע אינו מבטא די הצורך את עמדותיהם ואת גבולותיהם האידיאולוגיים. אחת מנקודות המחלוקת הייתה היחס לפעילות חב"ד, שסיקורה בהמודיע נתפס בעיני גורמים ליטאיים כאוהד מדי. הקמת עיתון חדש אפשרה לקהילה הליטאית לא רק

לקבל ייצוג עצמאי, אלא גם ליצור מערכת חדשה של כללים הקובעת מה ראוי לפרסום ומה יש להצניע (Friedman & Rashi, 2023).

אולם הפיצול לא הסתיים שם. יתד נאמן, שפנה לליטאים וגם לקוראים מן הציבור החרדי הספרדי, עבר גם הוא תהליכים דומים. הציבור הספרדי פיתח כלי תקשורת משלו, ובהמשך מאבק פנימי במחנה הליטאי הוביל להקמת הפלס. במקביל, במחנה החסידי הוקם המבשר, שפנה לקהילות שלא חשו עוד כי המודיע מייצג אותן במידה מספקת (Friedman & Rashi, 2023).

מן המקרים הללו עולה דפוס חוזר: עיתון פונה לקהילה רחבה יחסית; בקרב אחת הקבוצות בתוכה עולה תחושה שהקו המערכתי והצנזוריאלי של העיתון אינו משקף את זהותה; היא מקימה עיתון חדש; והעיתון החדש מגדיר ביתר דיוק את כללי ההתנהגות של קהל היעד שלו. זהו דגם פרשני של המקרים שנבחנו, ולא טענה שכל פיצול תקשורתי נובע מצנזורה בלבד. בפיצולים אלה כרוכים גם מאבקים סביב הנהגה, ייצוג ואינטרסים ארגוניים (Friedman & Rashi, 2023).

שלושה מתוך ארבעת היומונים שנכללו בהשוואה - יתד נאמן, המבשר והפלס, לצד המודיע - הוקמו על רקע תחושה של קהילה מסוימת כי היא לא מקבלת ביטוי מספק בעיתון הקיים. מאמרי מערכת וראיונות שנידונו במחקר מצביעים על החיבור בין צורך בייצוג קהילתי ובין הרצון לשלוט בגבולות הפרסום. אולם עצמאות זו אינה מוצגת בהכרח בידי מקימי העיתון כשאיפה לפילוג. במאמר מערכת של המבשר נטען בדיעבד כי הקמתו תרמה דווקא לשלום ולאחדות, כנגד החשש שתגרום לפירוד (המבשר, 2021). לא מדובר אפוא רק בתחרות בין מותגים עיתונאיים; הקמת העיתון החדש היא חלק מתהליך של יצירת עצמאות קהילתית.

הצנזורה כחפת זהות

נקודה חשובה שיש להדגיש היא שאין "צנזורה חרדית" אחת. קיימים אומנם גבולות יסוד משותפים, אך מעבר להם קיימים הבדלים ניכרים בין העיתונים. לכל עיתון הנהגה רבנית וסמכויות שהוא מכפיף עצמו אליהם, ולכן כללי הצנזורה שלו משקפים לא רק נורמות חרדיות כלליות אלא גם את סדרי העדיפויות והגבולות שקובעת ההנהגה הרוחנית של קהילת קוראיו.

במחקר שבחן את התפתחות ארבעת היומונים החרדיים, מהקמת יתד נאמן בשנת 1985 ועד לתמונת המצב של העיתונים בשנת 2022, נמצא כי יתד נאמן, למשל, נקט קו מחמיר בתחומים הנוגעים לעמדות ההנהגה הליטאית, לחברת הלומדים ולמעמדו

של לימוד התורה, אך היה מקל יותר מהמודיע בהיבטים מסוימים של ייצוג נשים, כגון פרסום שמותיהן הפרטיים (Friedman & Rashi, 2023). ההבדל אינו מגדיר בהכרח עיתון אחד כ"שמרני" ואת האחר כ"ליברלי"; כל אחד מהם משרטט מערכת אחרת של רגישויות ושל סדרי עדיפויות.

דפוס דומה ניכר בהשוואה בין המודיע להמבשר. אף ששני העיתונים פונים לציבורים חסידיים, הם אינם מפעילים אותם גבולות. בפרסומת לחיתולים מ־17 בפברואר 2016, למשל, הופיע בהמבשר תינוק בחיתול, ואילו בגרסה שפורסמה בהמודיע נוספו לו מכנסיים. דוגמה זו ממחישה כיצד אותו מסר מסחרי מותאם לקודים שונים של צניעות (Friedman & Rashi, 2023). גם טכנולוגיה עשויה להיות מושא לסינון חזותי: בדיווח השוואתי מ־2018, מחשב שנכלל בתצלום טושטש כאשר הוא פורסם בהמודיע, אך הופיע בגלוי בהמבשר (שטרן, 2018).

מן הצד האחר, במחקר נמצא כי המבשר - שהוקם בין השאר על רקע טענות לסינון פוליטי בהמודיע מצד הקבוצות שייסדו אותו - הפעיל סינון של ידיעות הנוגעות לפוליטיקה בין־חסידית כאשר אלה עלולות לפגוע באינטרסים של ציבור קוראיו. במקביל הוא אפשר פרסום של תכנים שהיו עשויים להיפסל בהמודיע מטעמי שמרנות בתחומים אחרים (Friedman & Rashi, 2023). הפלס פיתח אף הוא גבולות משלו, ובכללם הסתייגות מפעילויות שנתפסו בעיניו כשיתוף פעולה רחב מדי עם מוסדות המדינה או כביטוי לפתיחות יתר.

אם כן, ההשוואה מצביעה לא על סולם אחיד של החמרה, אלא על הבדלים במושאי הצנזורה ובסמכויות שהיא מבטאת. הצנזורה הופכת כך למעין מפת זהות. התשובות לשאלות מה העיתון מסנן, מה הוא מדגיש ומה הוא מאפשר לפרסם מצביעות על כך שהוא "חרדי", ולצד זאת מסייעות לזהות איזו חרדיות הוא מייצג, ואף מי הם הרבנים ובעלי הסמכות שקובעים את גבולותיה.

הדבר מסביר גם מדוע פיצול תקשורתי ופיצול קהילתי מזינים זה את זה. תת־קהילה המבקשת לחדד את זהותה מקימה כלי תקשורת המתאים לגבולותיה. משעה שהעיתון החדש פועל, הוא מחזק את אותם גבולות: הוא מלמד את קוראיו מה נחשב ראוי, על מי ועל מה מדווחים ובאיזה אופן, אילו אירועים זוכים ללגיטימציה ואילו נותרים מחוץ למסגרת. כלומר, העיתון אינו רק מראה של הקהילה. הוא אחד המוסדות שבאמצעותם הקהילה מגדירה את עצמה.

למה לקרוא עיתון כשנכבד יודעים את החדשות?

מכאן עולה שאלה נוספת. בעולם שבו החדשות זמינות כמעט בכל רגע דרך האינטרנט, הרשתות החברתיות, הטלפונים החכמים ורשתות בלתי פורמליות של העברת מידע, מדוע ממשיכים להתקיים כמה ימונים מודפסים הפונים לקהלים קטנים ומוגדרים יותר ויותר?

אחת התשובות האפשריות היא שהערך של העיתון אינו מסתכם במידע שהוא מספק. ניתוח תפקידיהם הקהילתיים של העיתונים מציע כי הבחירה בהמודיע, יתד נאמן, המבשר או הפלס עשויה לבטא גם השתייכות קהילתית (Friedman & Rashi, 2023). כאשר קהל היעד והקו המערכתי חופפים לתת־קהילה מסוימת, צריכת העיתון יכולה לקבל משמעות חברתית: העיתון מצטרף למוסדות, למנהגים ולסמלים המבהירים לפרט את מקומו בפסיפס החרדי.

לפיכך, השאלה סביב הישרדותו של העיתון אינה רק מדוע הפרט זקוק לעיתון כאשר החדשות כבר זמינות במקום אחר. היא נוגעת לתפקידו של העיתון כמקור מוסמך ומתווך בעולם שבו המידע מצוי בשפע, אך לא כל ערוצי הגישה אליו נתפסים כלגיטימיים באותה מידה.

עם זאת, המחקר הנדון מתמקד בעיקר בטקסטים ובאנשי תקשורת, ולא במדידה ישירה של מניעי הקוראים. לכן זוהי פרשנות של תפקידו החברתי האפשרי של העיתון, ולא הוכחה שכל אחד ממנויי בוחר בו מטעמי זהות. מכאן גם אפשר להבין מדוע אין בהכרח סתירה בין הירידה בחשיבותו של העיתון המודפס כמקור חדשות ובין המשך קיומו כמוסד קהילתי. מבחינת הקורא, ערכו של העיתון עשוי להיות טמון בשאלה "כיצד הקהילה שלי רואה את מה שקרה היום?" לא פחות מאשר בשאלה "מה קרה היום?".

בחברה החרדית יש לכך משמעות נוספת. המילה הכתובה זוכה למעמד תרבותי גבוה, בעוד החשיפה לתקשורת מקוונת מוגבלת יחסית, לעיתים מבחינה נורמטיבית ולעיתים מבחינה מעשית. משום כך שאלת מקומו של העיתון אינה רק שאלה על הרגלי צריכת חדשות, אלא על תפקידו של המדיום המודפס בעולם רווי מידע: עולם שבו המידע זמין כמעט ללא גבול, אך לא כל דרכי הגישה אליו נתפסות כלגיטימיות או רצויות באותה מידה.

ומה קורה כשהחדשים חשתונה?

המעבר לאינטרנט אינו מבטל בהכרח את ההיגיון הזה, אך הוא משנה את דרכי פעולתו. במחקר על סיקור פרשת חיים ולדר בחנו שלוש זירות תקשורתיות נבדלות: העיתונות החרדית המודפסת, אתרי החדשות החרדיים והרשתות החברתיות. מצאנו כי הצנזורה פעלה בשלושתן, אך לא באותו אופן ולא באותה עוצמה. בעיתונות המודפסת ניכרה השתקה נרחבת של הפרשה; באתרי החדשות החרדיים פורסם מידע רב יחסית, אך גם בהם פעלו מנגנוני סינון ומסגור; וברשתות החברתיות התאפשר דיון רחב ופתוח יותר. כלומר, גם בתוך המרחב המקוון התקיימו דפוסים שונים של צנזורה. אין אפוא "אינטרנט חרדי" אחיד, ואין לזהות מעבר לפלטפורמה דיגיטלית עם היעלמות הצנזורה (פרידמן, Friedman & Rashi, 2026;2025).

החשיבות של מקרה זה אינה רק בכמות המידע שפורסם. גם כאשר פרטי הפרשה זמינים במקומות אחרים, ההחלטה להימנע מפרסומם עשויה להעביר מסר חינוכי וחברתי: לא כל מה שאפשר לדעת נחשב ראוי לדיון פומבי בקהילה. במובן זה, הצנזורה אינה רק מסתירה מידע אלא גם מסמנת את גבולות הלגיטימיות שלו. הטענה בדבר הצנזורה כמסר משלימה את הטענה בדבר העיתון כמגדיר קהילה: הן הפרסום והן ההימנעות ממנו משתתפים בעיצוב הגבול בין פנים לחוץ.

סיכום: העיתון כגבול

המקרה החרדי מאפשר להתבונן בדרך מעט שונה על תקשורת מגזרית ואידיאולוגית. אנו רגילים לשאול איזה מידע כלי תקשורת מספק, אילו עמדות הוא מקדם ועד כמה הוא מוטה. אולם במקרה הזה השאלה המעניינת לא פחות היא איזה גבול חברתי כלי התקשורת מייצר.

התפתחות היומונים החרדיים בישראל מצביעה על קשר הדוק בין קהילה, מדיום וצנזורה. הקהילה מקימה עיתון מפני שהיא מבקשת להשמיע קול עצמאי וליצור מרחב תקשורתי התואם את ערכיה. העיתון מפתח בתורו מערכת של בחירה וסינון המותאמת לקהילה. מערכת זו, המגינה על הזהות הקיימת, גם מסייעת לחדד אותה ולהעבירה הלאה.

כאשר מתרחש פיצול, התהליך מתחיל מחדש. הקבוצה החדשה מבקשת לא רק עיתון אחר, אלא דרך אחרת להחליט מה ראוי לראות, לקרוא ולדעת. בכך היא מגדירה עצמה מול החברה הכללית, אך גם מול הקהילות החרדיות הקרובות אליה ביותר. לכן,

ריבוי העיתונים החרדיים אינו רק תוצאה של פיצולים בחברה החרדית. הוא גם אחד המנגנונים שבאמצעותם הפיצולים הללו מקבלים צורה, גבולות והמשכיות.

העיתון החרדי, במובן זה, עושה יותר מלדווח על הקהילה. הוא מסייע לקבוע היכן היא מתחילה והיכן היא מסתיימת. אין בכך כוונה לטעון שהצנזורה מועילה לכל חברי הקהילה באותה מידה, או ששימור גבולות הוא הצדקה לכל השתקה. תיאור תפקידה החברתי מחייב להבחין בין תרומתה ללכידות ובין המחיר האפשרי של הגבלת הדין והייצוג. דווקא ההכרה בכוחה לשמר קהילה מחייבת לשאול גם מי מוסמך לקבוע את גבולותיה, ואילו קולות נותרים מעבר להם.

רשימת המקורות

- המבשר. (2021, 1 בינואר). לגדולות נועד [מאמר מערכת].
- פרידמן, א' (2019). **מכבסות מילים ולשון נקייה - מנגנוני פיקוח והבניית מציאות בתקשורת החרדית: מאפיינים ודפוסי פעולה** [עבודה לשם קבלת תואר מוסמך]. אוניברסיטת בר-אילן.
- פרידמן, א' (2025). **לשון נאה ולשון נקייה צנזורה בתקשורת החרדית: עבר, הווה ועתיד** [עבודה לשם קבלת תואר דוקטור]. אוניברסיטת אריאל.
- פרידמן, א' וראשי, צ' (2025). הצנזורה היא המסר: שלושה עולמות של צנזורה בפרשת חיים ולדר. **קשר**, 63, 235-217.
- פרידמן, י' (1992). למה עיתון חרדי? בתוך **ספר השנה של העורכים והעיתונאים בכתביהעת בישראל תשנ"ב-תשנ"ג** (עמ' 165-169). האיגוד הישראלי לעיתונות תקופתית.
- קפלן, ק' (2001). כלי התקשורת בחברה החרדית בישראל. **קשר**, 30, 27-18.
- שטרן, ח' (2018, 20 בדצמבר). "המודיע" טשטש את המחשב; "המבשר" לא. **כיכר השבת**. <https://www.kikar.co.il/301011.html>
- Cohen, Y. (2017). The media challenge to Haredi rabbinic authority in Israel. *ESSACHESS-Journal for Communication Studies*, 10(02), 113-128.
- Friedman, E. (2019). *Whitewashed words and clean language: Mechanisms of control and the construction of reality in Haredi media: Characteristics and patterns of operation* [Master's thesis]. Bar-Ilan University. [in Hebrew]
- Friedman, E., & Rashi, T. (2023). The medium is the definer: Daily journalism as a tool for forming community: A case study—The ultra-Orthodox community in Israel. *Religions*, 14(5), Article 650.
- Friedman, E., & Rashi, T. (2025). Censoring is the message: Three realms of censorship in the Haim Walder affair. *Kesher*, 63, 217-235. [in Hebrew]

- Friedman, E., & Rashi, T. (2026). The censor is the message: Three realms of censorship—The case of Haim Walder. *Journal of Religion, Media and Digital Culture*, 15(1), 53–77.
- Friedman, Y. (1992). Why a Haredi newspaper? In *Yearbook of editors and journalists of periodicals in Israel, 1992–1993* (pp. 165–169). Israel Periodical Press Association. [in Hebrew]
- HaMevaser. (2021, January 1). Destined for greatness [Editorial]. [in Hebrew]
- Kaplan, K. (2001). The media in Haredi society in Israel. *Kesher*, 30, 18–30. [in Hebrew]
- Rigoni, I. (2005). Challenging notions and practices: The Muslim media in Britain and France. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 31(3), 563–580.
- Stern, H. (2018, December 20). HaModia blurred the computer; HaMevaser did not. *Kikar HaShabbat*. [in Hebrew]
- Waltz, M. (2005). *Alternative and activist media*. Edinburgh University Press.